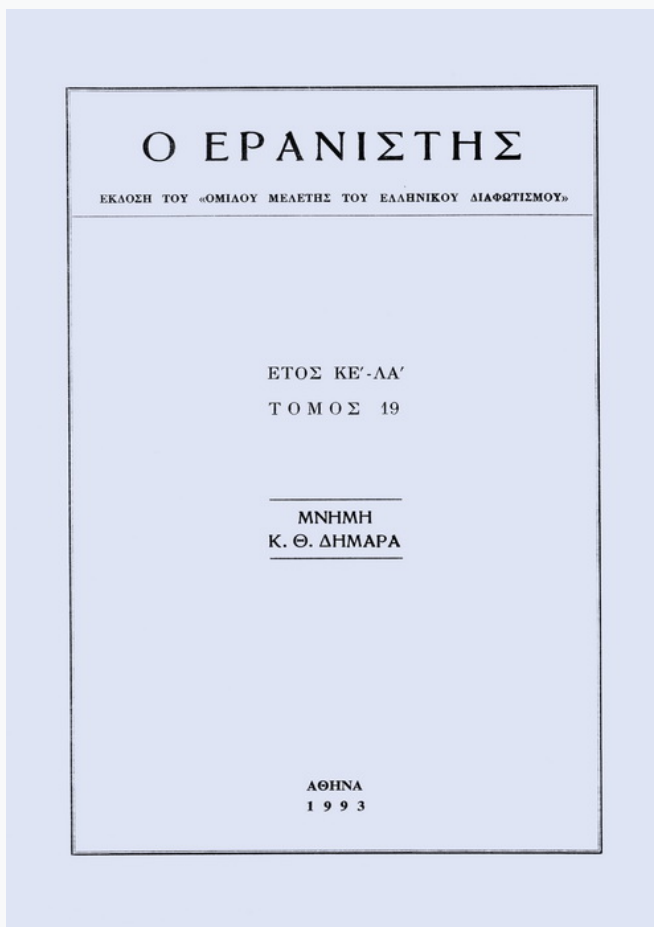

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Νέα στοιχεία για τον «γαλλικό» Στράβωνα. Η ανέκδοτη επιστολή του Gosselin

Στερ. Φασουλάκης

doi: [10.12681/er.264](https://doi.org/10.12681/er.264)

To cite this article:

Φασουλάκης Σ. (1993). Νέα στοιχεία για τον «γαλλικό» Στράβωνα. Η ανέκδοτη επιστολή του Gosselin. *The Gleaner*, 19, 188-192. <https://doi.org/10.12681/er.264>

ΝΕΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΓΑΛΛΙΚΟ» ΣΤΡΑΒΩΝΑ

Ἡ ἀνέκδοτη ἐπιστολή τοῦ Gosselin

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ Στράβωνα κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ναπολέοντα εἶναι ἀρκετὰ γνωστό, τόσο ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ καὶ τὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ¹ ὅσο καὶ ἀπὸ τῆ νεώτερη βιβλιογραφία, πού στηρίζεται στίς προηγούμενες πηγές.

Πολὺ συνοπτικὰ τὸ ἱστορικὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐκτεθεῖ ὡς ἐξῆς: Γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ ἡ ἐπιθυμία τοῦ Ναπολέοντα νὰ ἐκδοθεῖ μιὰ ἐγκυρὴ μετάφραση τοῦ Στράβωνα στὰ γαλλικά, ὁ Chaptal, ἀξιωματοῦχος στὴν ἐποχὴ τῆς Ὑπατείας,² ἀνέθεσε τὸ 1801 στὸν La Porte du Theil, τὸν Κοραῆ καὶ τὸν Gosselin τὴν ἐκπόνηση καὶ φροντίδα αὐτοῦ τοῦ σχεδίου. Ὁ Chaptal ἦταν παλαιότερα καθηγητῆς τοῦ Κοραῆ στὸ Montpellier καὶ ἤξερε καλὰ τὶς δυνατότητές του, ἤδη γνωστὲς στὸ εὐρύτερο κοινὸ ἀπὸ τὴν ἐκδοση καὶ μετάφραση τοῦ *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων* τοῦ Ἱπποκράτη (Παρίσι 1800).

Ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνεργάτες ὁ La Port du Teil³ καὶ ὁ Κοραῆς θὰ ἀναλάμβαναν τὴ μετάφραση καὶ τὸν φιλολογικὸ καὶ ἱστορικὸ σχολιασμὸ τοῦ Στράβωνα καὶ ὁ γεωγράφος Gosselin⁴ τὸν γεωγραφικὸ ὑπομνηματισμὸ τοῦ ἔργου. Σύμφωνα μὲ ὅσα ὁ Κοραῆς μᾶς διέσωσε στὴ μεταγενέστερη «ἐλληνικὴ» ἐκδοση τοῦ Στράβωνα,⁵ ὁ ἴδιος εἶχε ἀναλάβει, μετέφρα-

1. *Géographie de Strabon, traduite du grec en français*, τ. Α'-Β', Παρίσι 1805-1819.

2. J.-A. Chaptal (1756-1832). Πβ. τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ τῆς 5.8.1802· Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία* (ἔκδ. Ο.Μ.Ε.Δ.), τ. Β', Ἀθήνα 1966, σ. 46-47.

3. F.-J.-G. La Porte du Theil (1742-1815). Σώζονται ἀρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν La Porte du Theil. Ἀπ' αὐτὲς μόνο μιὰ (Κοραῆ, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Β', σ. 86-87), τῆς 19.5.1803, σχετίζεται μὲ τὸν Στράβωνα.

4. Γιὰ τὸν Pascal-François-Joseph Gosselin (1751-1830) βλ. πρόχειρα *La grande encyclopédie*, ΙΘ', Παρίσι χ.χ., σ. 29, ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Ὁ Gosselin ἦταν γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὸ ἔργο του *Géographie des Grecs analysée* [...], 1790.

5. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν βιβλία ἑπτακαίδεκα* (ἔκδ. Α. Κοραῆ), τ. Α'-Δ', Παρίσι 1815-1818. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴ «γαλλικὴ» ἐκδοση (= μετάφραση) ἐκτίθενται

σε και σχολίασε τὰ βιβλία Γ', Δ', Ζ', Η', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ' και ΙΕ' τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνα, ἐνῶ ὁ La Porte du Theil εἶχε ἀναλάβει τὰ ὑπόλοιπα.⁶

Ἄς προσέξουμε ὅμως μιὰ λεπτομέρεια, ποὺ προσθέτει ὁ Κοραῆς στὴ διανομὴ ἐργασίας τῶν τριῶν συνεργατῶν. Ὅσες ὑποσημειώσεις, γεωγραφικῆς ἀρμοδιότητος, συνοδεύονταν ἀπὸ τὸ στοιχεῖο G, αὐτὲς ἀνήκων ἀποκλειστικὰ στὸν τρίτο συνεργάτη, τὸν Gossellin,⁷ ἐνῶ σὲ ὅποιες ὑποσημειώσεις μὲ τὸ στοιχεῖο G ὑπῆρχε μιὰ διαχωριστικὴ παύλα (—), αὐτὲς ἦσαν κοινὲς (φιλολόγου και γεωγράφου) και ἡ παύλα σήμαινε σαφὴ διάκριση τῆς φιλολογικῆς συμβολῆς τοῦ Κοραῆ ἢ τοῦ La Porte du Theil ἀπὸ τὴ γεωγραφικὴ τοῦ Gossellin, δηλαδὴ γινόταν ἕνας ἀκριβῆς ἐπιμερισμὸς τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς και εὐθύνης τοῦ κάθε συνεργάτη. Στὴ λεπτομέρεια αὐτὴ θὰ ἐπανέλθω παρακάτω.

Ἡ παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ ἱστορικοῦ, δηλαδὴ τὰ συνεχῆ παράπονα τοῦ Κοραῆ γιὰ τὴν ἀπασχόληση αὐτῆ, ποὺ ἦταν ἐξῶ ἀπὸ τοὺς στόχους του,⁸ ὁ περιορισμὸς τῆς ἀμοιβῆς τῶν τριῶν συνεργατῶν μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἴδιου,⁹ οἱ προσελεύσεις τοὺς ἐνώπιον τοῦ Ναπολέοντα, ὅταν ἐγίναν οἱ παρουσιάσεις τοῦ πρώτου και τοῦ δεύτερου τόμου¹⁰ κτλ., δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἄμεσα στὴ μελέτη αὐτῆ· εἶναι ἐξᾴλλου ἀρκετὰ γνωστῆ.¹¹

Ὅ,τι εἶναι ἄγνωστο, και αὐτὸ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει κυρίως ἐδῶ, εἶναι οἱ διαφορῆς ποὺ φαίνεται ὅτι προέκυψαν μετὰξὺ τῶν συνεργατῶν γιὰ θέματα ἐπιστημονικὰ κατὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ ἐγχειρήματος ποὺ ἀνέλαβαν. Ὡς τώρα ἐλάχιστα γνωρίζαμε πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα και ὅλα ἔδειχναν πὼς ἡ συνεργασία ἦταν σχεδὸν ἀνέφελη, παρὰ τίς μεμψιμοιρίες

στὰ προλεγόμενα τοῦ Κοραῆ, τ. Α', σ. ζς'-ξθ' και πε'-πζ'. Παρουσίαση τοῦ πρώτου τόμου βλ. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος 7 (1817), 261-264.

6. Πρόσθετη συμβολὴ εἶχε προσφέρει ὁ Κοραῆς και στὰ βιβλία Α' και Β', ὅση ἀποδέχθηκε ὁ La Porte du Theil. Βλ. Στράβωνος, ὁ.π., σ. πζ'. πβ. Raoul Baladié, «Strabon dans la vie et l'oeuvre de Coray», Ὁ Ἐρανιστής 11 (1974: 1980), 432.

7. «Les Observations générales qui servent d'Introduction, et les notes signées G, sont de M. Gossellin», *Géographie de Strabon* [...], ὁ.π., τ. Α', Παρίσι 1805, «Avertissement».

8. Βλ. π.χ. Κοραῆς, Ἄλληλογραφία, ὁ.π., τ. Β', σ. 49, 52, 140, 190, 239, 295.

9. Βλ. Κοραῆς, Ἄλληλογραφία, ὁ.π., τ. Β', σ. 423-424, και Βίος Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Παρίσι 1833, σ. κς'-κζ'.

10. Κοραῆς, Ἄλληλογραφία, ὁ.π., τ. Β', σ. 423, και τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 1.

11. Βλ. Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Τὰ μετὰ θάνατον εὐρεθέντα συγγραμμάτια, τ. Α', Ἀθήνα 1881, σ. ιε'-ις' και λθ' (= Ἀνδρέας Μάμουκας, Ἀδαμάντιος Κοραῆς:

τοῦ Κοραῆ.¹² Μία ὅμως ἄγνωστη ἐπιστολή τοῦ Gossellin στὸν Κοραῆ (1817) δίνει νέα διάταξη στὴ συνεργασία τους.

“Ὅπως εἶπα πρὸ πάνω, σὲ ὑποσημειώσεις τοῦ «γαλλικοῦ» Στράβωνα ποὺ συντάσσονταν ἀπὸ δύο συνεργάτες (φιλόλογο καὶ γεωγράφο) εἶχε προβλεφθεῖ νὰ διακρίνεται τὸ κομμάτι τοῦ καθενὸς μὲ μιὰ διαχωριστικὴ παύλα. Αὐτὸ ὅμως δὲν σήμαινε πὼς τὰ κομμάτια τῶν δύο συντακτῶν μπορούσαν νὰ διαφωνοῦν μεταξὺ τους ἢ μὲ τὴ μετάφραση, γιατί αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσε σύγχυση στὸν ἀναγνώστη. Μιὰ τέτοια περίπτωση ἦταν καὶ αὐτὴ ποὺ προκάλεσε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Gossellin, ἡ ὁποία ἐκδίδεται παρακάτω.

Εἶναι γνωστὸ πὼς τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὰ *Γεωγραφικὰ* τοῦ Στράβωνα παρουσιάζουν πολλὰ σφάλματα καὶ χάσματα. Ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς ἐπισημαίνει τὸ φαινόμενο καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι «τὸ ἀδύνατον τῆς μεταφράσεως, γεννᾷ πάραυτα ὑποψίαν τῆς φθορᾶς τοῦ κειμένου». ¹³ Ἔτσι σὲ σημεῖο τοῦ ΙΕ' βιβλίου τοῦ Στράβωνα προέκυψε μιὰ τέτοια περίπτωση. ¹⁴ Ὁ γεωγραφικὸς σχολιασμὸς τοῦ Gossellin στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀντέφρασκε μὲ τὴ μετάφραση καὶ τὸν σχολιασμὸ τοῦ Κοραῆ, βασισιμένον σὲ παλαιότερους μελετητές. Ὅταν λοιπὸν ὁ Gossellin ἔλαβε τὰ σχετικὰ δοκίμια τῶν τυπογραφικῶν Μ καὶ Ν τοῦ πέμπτου τόμου τοῦ Στράβωνα, γιὰ νὰ τὰ ἐπιθεωρήσει προτοῦ τυπωθοῦν, ἐντόπισε τὴν ἀντίφραση καὶ ἔγραψε στὸν Κοραῆ τὴν παρακάτω ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 12 Ἰουνίου 1817.

Πρωτότυπο, λυτό, μονόφυλλο 16 × 10

Monsieur,

On m'a envoyé de l'imprimerie, les feuilles M et N, et j'ai comparé votre ancienne version, avec la nouvelle que vous proposez. La dernière seroit certainement plus exacte, géographiquement parlant; mais en

Βίος καὶ ἔργα, Ἀθήνα 1989, σ. 15-16 καὶ 39)· Δ. Θερεϊανός, Ἰδαμάντιος Κοραῆς, Β', Τεργέστη 1890, σ. 117-123, Raoul Baladié, ὁ.π., σ. 412-442.

12. Ἡ ἀναφορὰ σὲ μιὰ προσωπικὴ τριβὴ Κοραῆ καὶ La Porte du Theil εἶναι ἀπλῶς ὑπαινικτικὴ διαφορετικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ μορφή καὶ ὄχι γιὰ τὴν οὐσίαν· βλ. Κοραῆς, Ἰλληλογραφία, ὁ.π., Β', σ. 49 καὶ τὶς γενικὲς ἀναφορὰς (ὁ.π., σ. 57-58, 80-82, 95, 98).

13. Στράβωνος, *Γεωγραφικῶν βιβλία ἑπτακαίδεκα*, ὁ.π., τ. Α', σ. ξη'· πβ. Κοραῆς, Ἰλληλογραφία, ὁ.π., τ. Β', σ. 190. Βλ. ἀκόμη Γεωργίου Α. Χριστοδούλου, «Ὁ Ἰδαμάντιος Κοραῆς ὡς διορθωτὴς τῶν κλασικῶν κειμένων (Τὸ χειρόγραφο Χίου ἀριθ. 490)», *Πρακτικὰ Συνεδρίου Κοραῆς καὶ Χίος*, τ. 1, Ἀθήνα 1984, σ. 42-43.

14. Βλ. παρακάτω, σ. 191 κ.έ.

traduisant, peut-on faire dire à un auteur, précisément le contraire de ce qu'énonce son texte? Au reste, quelque soit le parti que vous prenez, il me semble que ma note pag. 95, peut rester telle qu'elle est, parce que c'est là où se trouve la lacune dont je parle.

Vous avez pu remarquer que nos notes se contredisoient quelquefois, parce que vous avez cru pouvoir suivre l'opinion du docteur Vincent, qui a souvent brouillé des choses fort claires d'ailleurs. C'est pourquoi je me suis permis, dans plusieurs circonstances, de renvoyer à || mes ouvrages, pour éviter toute discussion contre Vincent, ou contre Mannert.

Agréez je vous prie, Monsieur, les assurances de toute ma considération.

12 Juin 1817.

Gosselin

Δύο ζητήματα τίγονται στὴν ἐπιστολή: (α) ὅτι στὸ ἐπίμαχο σημεῖο τοῦ Στράβωνα ὑπάρχει κάποιο χάσμα καὶ ἐπομένως στὴ μετάφραση (στὴν ἐπιστολή ἀναφέρονται δύο μορφές μεταφράσεως) ἤθελε ιδιαίτερη προσοχή καὶ (β) ὅτι ἡ ἀντίφαση στὸ σχολιασμὸ Κοραΐ καὶ Gosselin προέρχε-

Monsieur,

On m'a envoyé de l'imprimerie, les feuilles A et B, et j'ai comparé votre ancienne version, avec la nouvelle que vous proposez. La dernière seroit certainement plus exacte, géographiquement parlant; mais en traduisant, peut-on faire dire à un auteur, précisément le contraire de ce qu'énonce son texte? Au reste, quelque soit le parti que vous prenez, il me semble que ma note pag. 95, peut rester telle qu'elle est, parce que c'est là où se trouve la lacune dont je parle.

Vous avez pu remarquer que nos notes se contredisoient quelquefois, parce que vous avez cru pouvoir suivre l'opinion du docteur Vincent, qui a souvent brouillé des choses fort claires d'ailleurs. C'est pourquoi je me suis permis, dans plusieurs circonstances, de renvoyer à

mes ouvrages, pour éviter toute discussion contre Vincent, ou contre Mannert.

Agréé, je vous prie, Monsieur, les assurances de toute ma considération.

Gosselin

12 Juin 1817.

Πανομοίωτο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Gosselin πρὸς τὸν Κοραΐ.

ται από το γεγονός ότι ο πρώτος στηρίζεται στις γεωγραφικές απόψεις του Vincent¹⁵ και του Mannert,¹⁶ τις όποιες ο Gossellin δεν δέχεται ως όρθες, και συνεπώς παραπέμπει σε δικά του έργα. Ένα τέτοιο έργο του P. F. J. Gossellin είναι και το *Recherches sur la géographie systématique et positive des anciens; pour servir de base à l'histoire de la géographie ancienne*, Α'-Δ', Παρίσι 1798-1813.

Πράγματι στο σημείο τριβής Κοραή και Gossellin της σ. 95 του πέμπτου τόμου του «γαλλικού» Στράβωνα, σημ. 4, ο Gossellin παραπέμπει σ' αυτό το βιβλίο του —όπως αναφέρει και στην πιό πάνω επιστολή του— και πιό συγκεκριμένα στις σ. 48-53 του τρίτου τόμου (1813).

Κατά την απογραφή των κοραϊκής ιδιοκτησίας βιβλίων που έκανα (1978-1990) βρήκα και την επιστολή του Gossellin στον Κοραή. Ο τελευταίος την είχε τοποθετήσει άκριβώς στο σημείο παραπομπής του Gossellin, δηλαδή ανάμεσα στις σ. 50 και 51 του τρίτου τόμου των *Recherches* του Gossellin.

Οι διχογνωμίες στα συλλογικά έργα δεν είναι άσυνήθεις. Έπεισε όμως ή δεν έπεισε ο Gossellin τον Κοραή; Δεν το γνωρίζουμε.¹⁷ Ό,τι είμαστε τώρα σε θέση να γνωρίζουμε, συσχετίζοντας το περιεχόμενο της επιστολής με τον «γαλλικό» Στράβωνα και τις *Recherches* του Gossellin, είναι ότι ή άποψη του τελευταίου επικράτησε και ή συνεργασία των μεταφραστών-σχολιαστών του Στράβωνα προχώρησε κανονικά. Η πρόβλεψη της διαχωριστικής παύλας στα κοινά σχόλια δεν αυτονομούσε άπλώς την άποψη του καθενός συντάκτη αλλά όροθετούσε και την εύθύνη της γνώμης του.

ΣΤΕΡ. ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ

15. Για τον Άγγλο William Vincent (1739-1815) βλ. πρόχειρα *Biographie universelle ancienne et moderne*, τ. 49, Παρίσι 1827, σ. 148-151, και *Nouvelle biographie générale* τ. 46, Παρίσι 1866, στ. 237-238.

16. Για τον Γερμανό Konrad Mannert (1756-1834) βλ. *Nouvelle biographie générale*, τ. 33, Παρίσι 1860, στ. 233-234. Μεταξύ των προσωπικών βιβλίων του Κοραή περιλαμβάνεται και αυτό του Mannert, *Geographie der Griechen und Römer*, τ. 1-7, Νυρεμβέργη 1788-1812.

17. Ο Κοραής στις σημειώσεις του «έλληνικού» Στράβωνα (τ. Δ', Παρίσι 1819, σ. 319) παραπέμπει στις ύποσημειώσεις του αντίστοιχου σημείου του «γαλλικού», αλλά δεν κάνει ιδιαίτερη μνεία των απόψεων Gossellin.